

Estetika slovenske arhitekture.

Jože Karlovšek — Ljubljana.

Tajinstveno, preprosto in ljubko se zrcali naša kmečka hiša, ki stoji sredi širnega polja in jo obdajajo vrtovi, zasajeni z bujnim drevjem. Toda marsikdo je prepričan, da Slovenci sploh nimamo svojega sloga, v katerem bi lahko gradili svoja poslopja in bi se v njem kazalo naše čustvovanje. Dostikrat se misli, da je naša kmečka hiša tako skromna in siromašna, da ne premore nobenih izrazitih oblik in okraskov, s katerimi bi se ponašala in ki bi uveljavili domačo arhitekturo.

Kar čudno se nam mora zdeti, kako da ne bi dali Slovenci v teku svojega dolgotrajnega življenja svoji hiši posebnega izraza, ko imajo vendar svoje navade in potrebe in svoja čustva. Prav tako se naša pokrajina bolj ali manj razlikuje od ostalih. Kadar si je naš kmečki človek hotel postaviti svoj dom, gotovo ni šel osnutkov iskat v tujino, temveč gradil ga je po svoje, kakor mu je prijalo in kakor je bilo primerneje razmeram, v katerih je živel. Za zgradbo hiše je porabljal gradivo, ki mu ga je nudila narava v neposredni bližini, medtem ko je dal hiši takšno obliko in takšno lice, kakršno je najbolje ustrezalo njegovemu okusu. Da nismo spoznali, kako lepa je slovenska hiša, že mnogo prej, je bilo krivo to, ker se nismo znali poglobiti in umisliti v bistvo naše arhitekture. Iskali smo namreč vedno izraza in stavbenih elementov, ki jih imajo tuji slogi, tudi na naši hiši.

Jože Karlovšek

Pri razvoju slovenske arhitekture je treba upoštevati tudi to, da prodira še slej ko prej staroslovanska kultura v naše sodobno življenje. Prvotna naša domovina je bila v Zakarpatju, od koder smo prišli v dandanašnje slovenske pokrajine za časa, ko so se preseljevali narodi, ter se nastanili v njih. Zato moramo proučevati prvotno in sedanjo našo pokrajino in človeka v njej, ker sta vplivala oba na razvoj naše arhitekture. Pri tem razvoju pa so bili velikega pomena seveda še razni zunanji tuji vplivi, ki jih je naš narod po svoje pojmoval in primerno prikrojil.

V južnem evropskem kulturnem krogu je prevladoval kot glavno gradivo kamen, ki je dal bistven izraz klasični stavbi. Estetska stran arhitekture je obstojala v tem, da so bili noseči in nošeni členi v plemenitem preračunjenem razmerju. Stene so na površini razdeljene s statično smiselnimi členi, ki se združujejo v tektonsko skladnost. S tem postane stena plastično slikovita s poglobitnim arhitektonskim členom — stebrom. Pri bogatejših poslopih lepšajo poedine člene često ornamenti, ki so povzeti po naravi in stilizirani v idealistični obliki ter prilagodeni svojemu predmetu. Podani so plastično, ker so se pač razvili predvsem na kamnu.

V severnem kulturnem krogu Evrope se je les prvotno najraje uporabljal, ker je nudil zbog severnega mrzlega podnebja najboljšo snov za gorko bivališče. Proti vremenskim padavinam je služila strma streha, na katero se je polagala velika pozornost. Naprava lesenih sten je bila v kladni zvezi in sicer tako, da so se polagala lesena bruna vodoravno drugo na drugo ali pa postavljala navpično drugo poleg drugega. Zadnji način je bil posebno priljubljen pri Normanih in stavba je dobila s tem ponkčni in višinski izraz.

Lahka obdelava lesenega gradiva in severnjaški spiritualizem sta razvila ono staro fantastično - geometrično, pozneje živalsko ornamentiko, ki jo občudujemo še dandanes. V njej se zrcalijo severnjaški duh, tehnika in moč. Okras deluje na arhitektoničnih členih ploskovno, jih prepleta in podreja abstraktnemu redu tako, da se končno okras združuje s predmetom v enotnost. Obilno okrašena stavba ne učinkuje več tektonsko, kjer bi se izražala predvsem nosilnost v idealnih razmerjih, temveč do izraza pride dekorativizem in gospodujoč izraz.

Kljub temu, da tvori Slovenija nekako središče glavnih kulturnih krogov, vendar opažamo, da prevladuje globlje pri nas

Sl. 1. Gorenjska hiša

Foto Kunc

kulturni krog iz vzhoda. Ako pride v poštev na jugu humanizem, na severu spiritualizem, vlada na vzhodu predvsem naturalizem. Že v predzgodovinskih dobah so se vzhodni narodi bavili največini s pastirstvom in poljedelstvom ter bili zaradi tega vedno v dotiki z naravo. K tem narodom prištevamo tudi Staroslovane, pri katerih se je razvilo namesto trgovskega in osvojevalnega mirno življenje. Umetnost se je izživljala v liričnem čustvovanju; s priprostimi ter naravnimi motivi hoče doseči občuten in sliko-

vit učinek. Ta izraz opažamo predvsem v naših starih srbskih, ruskih in drugih katedralah, ki učinkujejo z mnogoštevilnimi kupolami in stolpici ter raznovrstnim gradivom pravljjično in pesniško.

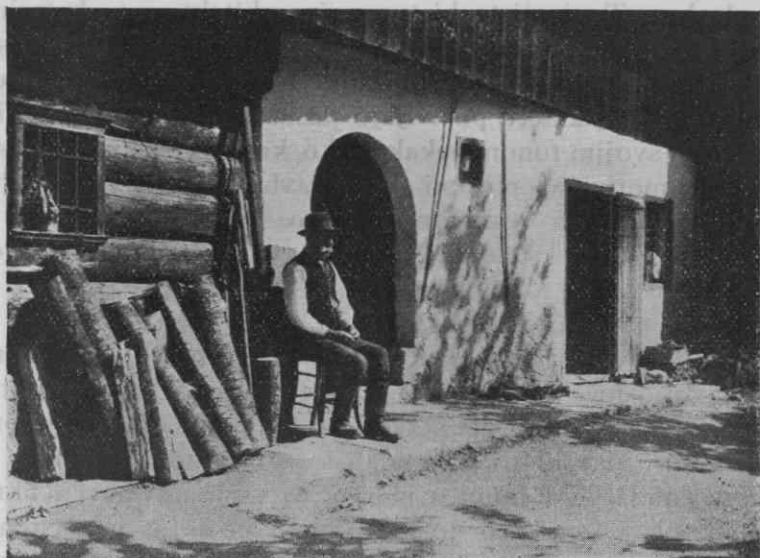
Naša slovenska kmečka hiša se je s kulturnim napredkom čedalje bolj izpopolnjevala in boljšala, zakaj med nami so se širile tudi dobrine sosednih kultur, ki jih je pa naš človek po svoje pojmoval ter prikrojeval po svojih potrebah in svojem okusu. Naš dom se je razvijal od preproste in stvarne stopnje do svojega razcveta. Sestavni deli so se razbohotili in dosegli lepo skladnost s prijetnim videzom.

Da je naš človek vobče poljedelec, se opazi že na njegovem domu, ki je najože zvezan z naravo. Stavbo prilagodi estetično prostoru in okolici ter jo poveže s praktičnim vsakdanjim življenjem. Kaj lepo odmeva to iz slovenskih narodnih pesmi, n. pr.:

V logu hišico mam,
ima dva cimra in hram...
Krog hiše lep gankec imam,
prav daleč se vidi od tam...
Pred hišo lep vrtec imam,
ki z lepim je drevjem obdan...
Pred hišo lep garček imam,
prav lepo je z rožam obsjan...
Pred hišo na klopi sedim,
natlačim tobak in kadim...

Narodne pesmi ne opevajo zgolj hiše, nego celotno razpoloženje, ki ga obdaja narava. Polje, cestica, sadovnjak, vrt, lipa, trtica, klop, rože, hodnik itd., skratka vse je združeno v lepem soglasju. Zaradi tega gleda naš človek na svoj dragi dom vedno v zvezi z okolico. Sl. 1.

Slovenski hiši ne služi konstruktivna ali namišljena tektonika za ono lepoto, kakor jo ima na primer južna, temveč hiša se ponša slikarsko z lepim ploskovnim soglasjem stavbenih elementov, kakor strehe, zidane in lesene stene, opaža hodnika, večjih odprtih, močnih senc itd. Vse te ploskve so podane slikovito v različnih enakomernih tonih, ki pa se vendar menjavajo v ličnih odtenkih spričo naravne barve gradiva. Temneje poslikan podstavek, okna, vrata, razne odprtine in drugi praktični stavbeni

Sl. 2. Vhod v kmečko hišo

Foto Pogačnik

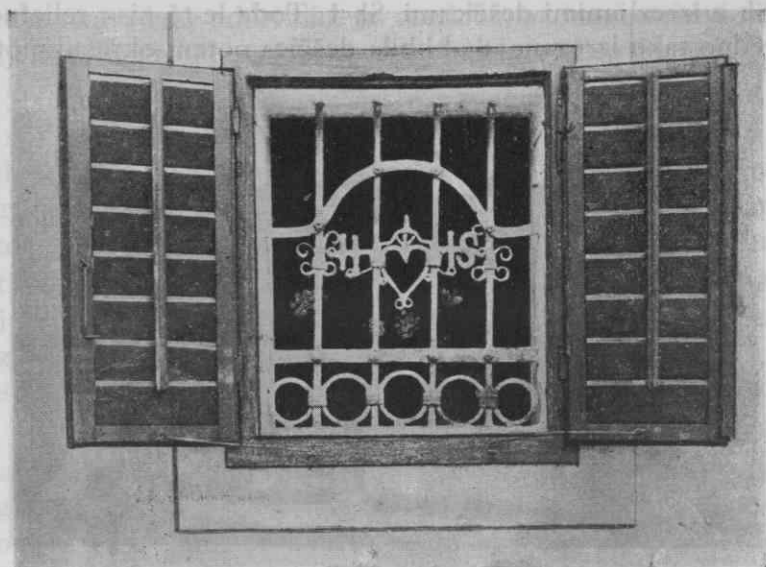
Sl. 3 Hiša v Homcu pri Kamniku

členi so motivi, ki požive z močnejšim barvnim tonom večje svetlejše ploskve. To je tisto bistvo naše arhitekture, s katerim se odlikuje naša stavbna estetika. Tu ne prihaja v poštev klasična plastika in tektonika s profiliranimi členi, nego učinek večjih barvnih ploskev, katere poživljajo posamezni manjši deli hišnih elementov s svojim tonom nekako tako, kakor krase v slovenskem ornamentu motivi na ploskvi. Vsa stavba prehaja nato s svojo slikovitostjo ubrano v naravno okolico.

Nekatere tuje lesene hiše poudarjajo svojo konstrukcijo, ki jo še olepšavajo z različnimi profili in izrezljanimi okraski. Nasprotno pa pokriva pri naši stavbi mirna ploskev opaža vso sprednjo konstrukcijo balkonov, podstrešja itd. Sl. 1. Balkoni se vidijo zavoljo tega tako, kakor bi viseli v zraku, a velika streha navidezno tlači spodnji del stavbe. Sl. 3. Pri zidani hiši, ne prihajajo kamnitni okviri, pri odprtinah in ostali zidci toliko do tektonskega poudarka; ž njimi se marveč ustvarja nov barvni ukrasni okvir ali rob. Okviri tvorijo lep prehod in okras med steno in med okni, vrati, stenskimi slikami itd. Ožji in širši pasovi ali zidci razkosavajo tako rekoč večjo ploskev na več delov, kakor na primer srednji zidec pri enonadstropni hiši. Sl. 5. Enobarven široki rob podstavka posreduje zvezo med zemljo in stavbo, strešni polkrožni zidec pa veže steno najpreprosteje in najlepše s streho. Večkrat je na čelni strani zidane hiše glavni zidec, ki loči spodnji del stene od strešnega dela, pokrit z opeko, kar daje močnejši barvni poudarek. Pri belo poslikani steni so podani okviri in pasovi v naravni (kamnitni) sivkasti ali motni zeleni barvi. Pri lahko rumenkasti steni, ki ima s to barvo tudi za nas drug značilen stenski ton, so zidci, okviri itd. običajno poslikani belo. Podstavek je sivkast ali modrikastočrn.

Najlepši ornament na stenah so okna, porazdeljena tako estetično in ritmično na njej, da se stene uveljavljajo še vedno kot lepa ploskev. Sl. 5. Okno je sestavljeno iz več členov, kakor polkenc, okvira iz kamna ali ometa, omrežja in rož v cvetličnih lončkih. Sl. 4. Vse skupaj je slikovito okrasje, ki sestoji iz naravnih uporabnih motivov in ob enem lepša enolično steno. Polkenca so poslikana rjavkastordeče ali tudi cinobrastordeče, na temnejši leseni steni pa skupno z okenskim okvirom belo, da je barvna razlika večja od sten. Omrežje je sestavljeno po navadi iz različno (baročno) zavitih ali ravnih palčič, tvorečih nekako ploskev — kopreno, ki jo krasijo aplicirani posebni motivi,

kakor srce, krog, zvezda, monogram, cvetke itd. Pri tujih omrežjih pa je to baš narobe, zakaj okras je podrejeno zvezan s konstrukcijo v popolno enotnost. Omrežje je poslikano belo ali sivkasto, posamezni krasilni motivi pa tudi rdeče. Sl. 4.

Sl. 4. Okno na hiši v Domžalah

Enako kakor okna, prodirajo steno še vrata, posebno polkrožna, z občutkom, da dobe lepo mesto v njej. Sl. 2. Vrata imajo pogosto naslikan ali kamnit okvir, da napravljajo lep arhitektoničen in barvni poudarek med steno in lesenimi durmi. Krila vrat so obita z deščicami v vodoravni, korakajoči, zvezdnati ali drugi obliki. Kadar imajo vrata polnila, so okrašena z rezljano ornamentiko. Glavni motivi so romb, zvezda, rozeta, rastline v vazah, ptičice itd.

Kjer je v steni praznina, se ne napravi slepo okno, temveč se naslika kakšna sveta podoba ali pa se naredi vdolbina za božji kip. Sem ter tja se dobe tudi na vrhu stene naslikani pasovi ali obrobi (bordure) v obliki vencev ali geometričnih vzorcev, na vogalih pa naslikana rustika v rdeči in črni barvi. Namesto kamnitih profiliranih okvirov in zidcev ali naslikanih obrob in pasov imajo nekatere hiše značilne ploščnate okraske iz ometa, ki lepotečijo zlasti njih okna, vogale in glavni venec.

Kolikor je konstruktivno lesovje, kakor špirovci, lege, stropniki itd., pri napuščih vidno, ni okrašeno, temveč tvori že samo po sebi za nas dovolj ukrasno členovitost s svojim naravnim ogrodjem. Leseni hodniki, ki so pri hišah bodisi lepotnega, bodisi porabnega pomena, so polepšani na nekaterih posebno vidnih mestih z izrezljanimi deščicami. Sl. 1. Toda le-té niso reliefno ali pa vedno tako izrezane, da bi bila deščica potem okrasni motiv v

Sl. 5. Hiša pri Kamniku

obliki stebrička, ampak okrask nastane tako, da se izrežejo med dvema deščicama različni motivi, ki s temnim tonom ozaljšajo leseno ploskev. Prav tako so poživiljeni strešni čelni opaži z izrezanimi motivi, ki propuščajo hkrati svetlobo na podstrešje. Za motive se uporabljajo krogi, kvadrati, zvezde, srca, kelih, monštrance, cvetke itd. Kakor na steni okna, tako prodirajo tudi na opažih večje odprtine, ki s temnim ozadjem slikarsko učinkujejo in imajo često občuteno oblikovane obrise. S strešnim napuščem ali čelnim opažem je ograja hodnika zvezana s profiliranimi stebrički, ki učinkujejo na tem mestu kot posebno poudarjen ukrasni člen. Kakor na oknih so tudi na hodnikih često rože, med katerimi je zlasti priljubljen gorenjski nagelj, ki z bujno rastjo in obilnim cvetjem hišo poživlja in zaljša.

Da se oblaži velika streha ter da nima stena na pročelni strani na vrhu preostrega zaključka, je priljubljen čop. Trikotna ali trapezna zidana stena pri strehi, na čelni strani hiše, ima na

vogalih odprtine v obliki krogov, zvezd, src, rombov itd., skozi katera dobiva podstrešje svetlobo in ki so obenem stenski okrasni motivi. Te odprtine so predeljene z razno obdelano strešno ali zidno opeko, ali lesom, v najrazličnejših lepotnih likih, kakor zvezdami, rozetami, žarki, kolesi itd. Pri novejših hišah, kjer niso potrebne navedene odprtine za svetlobo, pa imajo takšni motivi, narejeni iz malte in poslikani, zgolj polepševalen pomen.

Slamnata streha, porasla često z mahom, daje srebrnosivkasto ali rdečkasto barvo, ki se lepo ujema z barvo lesene hiše. Streha, krita s svetlordečkasto ali rjavkasto opeko — bobrovcem, napravlja prijeten, miren vtis z zaokroženimi zobci. Naraven sivkasti škriljasti krov se čedno podaja nasproti beli ali rumenkasti zidani steni. Najlepše pa pride leseni podstrešni opaž do svojega izraza pri stari hiši, kadar je osenjen gorko rdečerjavo — zlatožamasto od žgočega sonca in dima, ki se kadi s podstrešja.

Iz povedanega se vidi, da je stvaritelj naše hiše jako previden, kadar uporablja ornamente, ki jih namešča samo tam, kjer se utegnejo res podajati. Napačno je, če se daje naši hiši nepotreben in obilen okras, ker se kvari z njim baš namen, doseči slovensko občutje. Če zasledujemo načelo sodobne arhitekture, opazimo, da se naše stavbarstvo precej ujema z njim, ker vsebuje skoraj vsa njegova glavna pravila.

Sodobna arhitektura se je oblikovno povrnila k svojemu bistvu, to je k smotru, ki ustreza namenu in pristnosti gradiva. Pojavlja se osnovna stvarnost in zavrača se vsak okras, ki ne izvira iz potrebe predmeta. Stavba je v najožji vezi z naravo in prihaja vezano v okolico. Vsa nošeča in nošena konstrukcija je skrita v steni, kar se je doseglo posebno z uvedbo železobetona.

Slovenci imamo svoj izrazit slog, ki se ujema s sodobno splošno stavbno mislijo. Zato se poglobimo v lastno zemljo in v našega duha ter ustvarjajmo po svoji volji in pameti, ne pa po zapovedih vnanje kulture. Ne silimo se s tujo arhitekturo, kajti naša umetnost mora postati neprisiljen rezultat našega življenja. Slovenski narod, kakor tudi ostali slovanski narodi so duhovno domala neizrabljen odnosno zdrav rod, ki ga čaka še cvetoča doba.

Resumé.

Zur Ästhetik der slovenischen Volksbaukunst.

In dem vorliegenden Aufsatz versucht der Verfasser einige Wesenszüge des slovenischen Volksbaustils zu beschreiben und klarzumachen. Einleitend wird das kulturelle Gebiet Sloveniens einerseits gegen die Holzarchitektur des Nordens, andererseits gegen die Steinarchitektur des Südens abgegrenzt. Der Verfasser sieht das baukünstlerische Schaffen des slovenischen Volkes durch starke Fäden mit dem Osten verbunden, wo die Urheimat der verschiedenen Stämme lag.

Die Grundriss und Raumtypenfrage beiseite lassend, beschränkt sich der Verfasser auf die Analyse der äusseren Erscheinung des slovenischen Bauernhauses, vor allem also auf die Ausgestaltung der Haus- und Dachaussenseiten. Man kann hier dieselben Prinzipien wahrnehmen, die auch für das slovenische Volksornament als solches Geltung haben. Die Tektonik des Südens kommt in dem aus Stein hergestellten Unterteil des Hauses nirgends zum Vorschein, ebenso fehlt das Charakteristische der nordischen Holzarchitektur. Die Gliederung der Wand, das heisst, die Verteilung der einzelnen Öffnungen wie Tür, Fenster usw. in der Wandfläche, erfolgt einerseits nach rein malerischen, andererseits nach poetischen Rücksichten. Der Eindruck, den das Ganze sowie die Einzelteile auf das Gemüt und Auge machen, ist durch die beiden Wirkungen gekennzeichnet und ist in höchstem Masse stimmungsvoll. Diese dekorativ-malerische und poetische Art kommt auch in den vielen ornamentalen Formen und Einzelheiten, die an dem Aussenkörper des Bauernhauses ihren Platz finden, zum Ausdruck. Nicht minder treu folgt diesen Gesetzen die Ausgestaltung des Daches, sowie die Bemalung der Wände.

In Einzelheiten ist zu bemerken, dass grössere leere Flächen kaum geduldet werden; ist dies irgendwo der Fall, so wird an die Wand gleich ein Wandgemälde angebracht; wo grössere Partien des Holzgerüsts zum Vorschein kommen, werden sie durch ornamentales Beiwerk verdeckt, die kahlen Gitter in den Fenstern mit Apliquen versehen usw. Die Brüstung der langen Holzgänge wird weder als tektonische Wand noch als unbelebte Fläche aufgefasst, sondern ornamental-dekorativ gemustert; dabei ist es charakteristisch, dass durch die ausgesparten Teile der dunklen Holzwand die weissbemalte Fläche der Hauswand als Muster erscheint, das sich von der dunklen Umgebung auf eben dieselbe Art abhebt, wie dies in den ornamentalen Werken der slovenischen Volkskunst der Fall ist.

An Hand der Ausführungen des Vf. über diese sowie über viele andere Einzelelemente des volkstümlichen Bauens gewinnt man das Bild des genug scharf ausgeprägten slovenischen Volksbaustils.

